उदार कक्षोन्नतिले सिकाइ उपलब्धिमा पारेको प्रभाव

स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) द्वितीय वर्षको Ed.Pm 598 विषयको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभागमा प्रस्तुत

शोध पत्र

शोधकर्ता
विष्णुप्रसाद गुरागाँई
त्रि.वि.द.नं.: ३६७९३-९४
परीक्षा रोल नं. २१४००२६
क्याम्पस रोल नं. १९५/०६३/६५

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस
शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग
इन्द्रपुर, मोरङ

२०६७, आश्विन

सिफारिस पत्र

प्रस्तुत **सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयमा उदार कक्षोन्नतीले सिकाई उपलब्धीमा पारेको प्रभाव** शीर्षकको शोधपत्र यस क्याम्पसका विद्यार्थी श्री विष्णुप्रसाद गुरागाईंले मेरो निर्देशन र परामर्शमा तयार गर्नुभएको हो । शीर्षक छनोटपछि स्थलगत अध्ययन, सर्वेक्षण र तथ्याङ्क सङ्कलन पश्चात् विश्लेषण र विवेचना गरी निकालिएको निष्कर्षप्रति वहाँको प्रयासमा म सन्तुष्ट छु । यो शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय, सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग, शोध मूल्याङ्कन समितिमा उचित मूल्याङ्कनका लागि पेश गर्न सिफारिस गर्दछु ।

शि.स. भोजराज घिमिरे

शोध निर्देशक

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्व विद्यालय, सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, इन्द्रपुर मोरङमा शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषय लिई शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत स्नातकोत्तर तहमा अध्ययन गर्ने छात्र श्री विष्णुप्रसाद गुरागाईं खांशिक आवश्यकता पूरा गर्ने प्रयोजनको लागि **सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयमा उदार कक्षोन्नतीले सिकाई उपलब्धीमा पारेको प्रभाव** विषयको शोधपत्र तयार गरी स्वीकृतिको लागि यस मूल्याङ्कन समितिसमक्ष पेश गर्नु भएकाले यो शोधपत्र यस मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृति गरियो ।

शोधमूल्याङ्कन समिति

क.सं.	नाम	पद	हस्ताक्षर
१.	श्री लक्ष्मीप्रसाद श्रेष्ठ	विभागीय प्रमुख	
२.	श्री भोजराज घिमिरे	शोध निर्देशक	
३.	श्री	बाह्य परीक्षक	

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय अर्न्तगत शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आंशिक आवाश्यकता परिपूर्तिका लागि तयार गरिएको छ । यो शोध **उदार कक्षोन्नतीले सिकाई उपलब्धिमा पारेको प्रभाव** शीर्षकमा केन्द्रित छ ।

यस शोध पत्र तयार गर्ने सिलसिलामा प्रशासनिक सहयोग र अनुमति प्रदान गर्नु हुने विभागिय प्रमुख स.प्रा.लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठज्यू लगायत सुकुना बहुमूखी क्याम्पस परिवारप्रति कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । व्यस्तताका बाबजुद अमूल्य समय प्रदान गरी सल्लाह एवं कुशल निर्देशन दिनु भई यस शोधको रुपरेखा तयार गर्न सहयोग गरी मेरो अध्ययन कार्यलाई सहयोग गर्नुहुने आदरणीय गुरु शोध निर्देशक शि.सा भोजराज घिमिरेज्यू प्रति हृदय देखि नै कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

यस अध्ययनमा सूचना संकलन गर्न आवश्यक सहयोग गर्न हुने धरान स्रोत केन्द्रका स्रोत व्यक्ति श्री महेन्द्रदत्त कायस्थ र वि.नि. श्री रुद्र राई लगायत अध्ययनमा सहयोग पुऱ्याउनु हुने सम्पूर्ण विद्यालयका प्र.अ. तथा शिक्षक, अभिभावकज्यूहरूप्रति आभार व्यक्त गर्दछु ।

अन्तमा यस लेखन कार्यमा समय र वातावरण मिलाउन सहयोग गर्ने श्रीमती रमा तथा छोरा स्पन्दनलाई धन्यवाद दिदै अर्को महत्वपूर्ण कार्य कम्प्यूटर टङ्कण गरी शोधमा रुपान्तरण गर्न सहयोग पुऱ्याउनु हुने सौजन्य डेस्कटप धरानकी प्रोपाराइटर श्रीमती मैंया बराल र भाइ विनोद बराललाई पनि विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

विष्णुप्रसाद गुरागाँई
धरान, २०६७

शोधसार

उदार कक्षोन्नतिले सिकाइ उपलब्धिमा पारेको प्रभाव शीर्षकमा तयार पारिएको यो शोधपत्रको मुख्य उद्देश्य **उदार कक्षोन्नतिले सिकाइ उपलब्धिमा पारेको प्रभाव**को लेखाजोखा गर्नु रहेको छ । यसका लागि तयार शोधकेन्द्रका ३६ वटा सामुदायिक विद्यालयमध्ये ४ वटा विद्यालयहरू छनौट गरिएको छ । अध्ययनलाई व्यवस्थित तरिकाले अगाडि बढाउन गुणात्मक र परिमाणात्मक दुवै ढाँचाको प्रयोग गरिएको छ । नमुना विद्यालयहरू उद्देश्यमूलक र संभावनायुक्त नमुना छनौट विधिबाट छनौट गरिएको छ । यस अध्ययनका लागि शिक्षक र प्र.अ. हरूलाई प्रश्नावली, वि.नि. स्रोत व्यक्ति, वि.व्य.स. अध्यक्ष अभिकभावका लागि अन्तर्वार्ता निर्देशिको माध्यामबाट प्राथमिक तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ । विभिन्न पुस्तक प्रतिवेदन, पत्र पत्रिका, लेख र रचनाहरूको अध्ययनबाट द्वितीय तथ्याङ्कहरूलाई विश्लेषण गरिएको छ ।

यस अध्ययनमा उदार कक्षोन्नतिका ५ वटा मापदण्डहरूलाई शिक्षकले उचित सिप र तालिमको अभावमा प्रयोगमा ल्याउन नसकेको पाइयो । उदार कक्षोन्नति गर्दा सिकाई उपलब्धि वृद्धि गर्ने उपायहरूको प्रयोगमा शिक्षकहरूले कन्जुस्याई गरेको देखिन्छ । कार्य सञ्चयिकामा समेट्नु पर्ने सुचकहरू समेट्न नसकेकोले श्रेणी विभाजनमा समस्या भए पनि त्यत्तिकै कक्षोन्नति गर्ने गरेको तथ्य छ । बालमैत्री कार्यक्रमको प्रभावकारिता सुधार जनक देखिए पनि सिकाई उपलब्धि भने मन्दगतिमा ओरालो लागेको छ । निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली लागू भएपछि शिक्षक विद्यार्थी अनुपात १:३० को मापदण्ड कायम गर्ने भनिए तापनि नमूना विद्यालयको शिक्षक विद्यार्थी अनुपात १:५२ रहेको देखिन्छ । अधिकांश शिक्षकहरू तालिम प्राप्त छन् तर पनि यो राष्ट्रिय कक्षोन्नति कार्यक्रम कार्यान्वयन तहमा सिकाइ उपलब्धि ह्रासको स्थिति तर्फ अघि बढ्दै छ ।

शिक्षक, अभिभावक र विद्यालय बीच एक आपसमा आदानप्रदान गर्नुपर्ने सूचना संचार दोहोरो हुन सकेको छैन । वि.नि. तथा स्रोत व्यक्तिले आफ्नो क्षेत्रका १० प्रतिशत विद्यार्थीको कार्य सञ्चयिका फारम अनुगमन गर्नुपर्ने र शुक्रबारे बैठकद्वारा शिक्षकलाई परेका कठिनाईहरूलाई सहजिकरण गर्नुपर्ने व्यवस्था कार्यान्वयन नहुँदा यसको असर सिकाई उपलब्धि प्राप्तिमा देखिएको छ । शिक्षकहरूले पुरानै लिखित परीक्षाबाट मूल्याङ्कन गर्ने नीतिलाई त्यागी

सकेका छैनन् । अभिभावक पनि अक्षर मापनिलाई आत्मसाथ गर्ने मानसिकतामा छैनन् । परीक्षा बिना कक्षा चढाउँदा र लब्घाङ्कपत्र प्राप्त गर्न नपाउँदा कतिपय अभिभावकको आफ्नो नानी कति कक्षामा पढ्दैछ भन्नेमा नै अल्मलिएको पाइयो । शिक्षकहरू पनि सरकारको नीति हो, जाने पनि नजाने पनि कक्षा चढाउनै पर्छ रोक्न मिल्दैन भन्ने प्रतिक्रिया अभिभावकलाई जनाइ रहेकोले सिकाएरमात्र कक्षोन्नति गर्नुपर्छ भन्ने अवधारणाको वेवास्ता भएको देखिन्छ । सिक्न बाँकी विषयवस्तु माथिल्लो कक्षाको सुरुका शिक्षणहरूमा भए पनि सिकाउनै पर्छ भन्ने जानकारी समेत शिक्षक प्रशासनलाई थाहा नहुनु भनेको निर्देशन, अनुगमन र सहजीकरणको अभाव भएको पुष्टि हुन्छ ।

प्र. अ. तथा विद्यालय प्रशासन र सरोकारवालाहरूले बालमैत्री वातावरणमा विद्यार्थी केन्द्रित शिक्षण विधिबाट निरन्तर मूल्याङ्कनको आधारमा उदार कक्षोन्नति गर्नुपर्ने । निरन्तर मूल्याङ्कन र कक्षोन्नतिलाई व्यवस्थित गरिकाले प्रयोग गरी बालकको सिकाइमा स्थायी परिवर्तन ल्याउनुपर्ने देखिन्छ जसले सिकाइ उपलब्धि बृद्धि गराउँछ ।

विषयसूची

विषय पृष्ठ

परिच्छेदः एक
परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि १
१.२ समस्याको कथन २
१.३ अध्ययनको औचित्य ३
१.४ अध्ययनको उद्देश्य ४
१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू ४
१.६ अध्ययनको परिसीमा ५
१.७ सम्बन्धित पदावली र तिनको परिभाषा ५

परिच्छेदः दुई

सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन तथा सैद्धान्तिक खाका

२.१ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन ६
२.२ सैद्धान्तिक खाका
२.३ शैक्षिक उपादेयता ११

परिच्छेदः तीन

अध्ययन विधि

३.१ अनुसन्धानको ढाँचा १२
३.१.१ नमुना छनौटका आधारहरू
३.१.२ जनसङ्ख्या १२
३.१.३ नमुनाको आकार १२
३.१.४ नमुना छनौट विधि १२
३.२ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया
३.३ तथ्याङ्क संकलनका साधनहरू १३
३.४ तथ्याङ्कका स्रोतहरू १३

३.५ तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया १३

परिच्छेदः चार

तथ्याङ्कको विश्लेषण र व्याख्या

४.१ उदार कक्षोन्नती कार्यान्वयनको अवस्था १४
४.१.१ उदार कक्षोन्नतीका लागि निरन्तर मूल्याङ्कनको प्रयोग १४
४.१.२ उदार कक्षोन्नतीका लागि विद्यार्थीको कार्य सञ्चयिकाको प्रयोग १६
४.१.३ सिकाइ उपलब्धि वृद्धि गर्न प्रयोग गरिएका उपायहरू १६
४.१.४ विद्यार्थीको श्रेणी विभाजन र कक्षोन्नतीको अवस्था १७
४.१.५ उदार कक्षोन्नतीका आधार र मापदण्डको प्रयोग १८
४.२ उदार कक्षोन्नति र सिकाई उपलब्धी २१
४.२.१ कक्षा १-३ को विद्यार्थी विवरण २२
४.२.२ विगत ३ वर्ष (कक्षा १-३) मा कक्षा दोहोर्‍याउने विद्यार्थी २२
४.२.३ विगत ३ वर्ष (कक्षा १-३) मा कक्षा छोड्ने दर २३
४.२.४ विगत ३ वर्ष (कक्षा १-३) मा विद्यार्थी उतीर्ण दर २४
४.२.५ बालमैत्री विद्यालय कार्यक्रम र सिकाइ उपलब्धि २५
४.२.६ कक्षागत र विषयगत सिकाइ उपलब्धि २६
४.३ सिकाइ उपलब्धिका समस्याहरू ३०
४.३.१ कक्षाकोठामा विद्यार्थी सङ्ख्या ३०
४.३.२ शिक्षक र दक्षता ३१
४.३.३ शिक्षक विद्यार्थी अनुपात ३२
४.३.४ विद्यालय अभिभावक सम्बन्ध ३२
४.३.५ अनुगमनको स्थिति ३३
४.३.६ उदार कक्षोन्नति र शिक्षकका कठिनाइहरू ३४
४.४ उदार कक्षोन्नति प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउन सुझाइएका उपायहरु
४.४.१ शिक्षकबाट प्राप्त सुझावहरु
४.४.२ प्र.अ. बाट प्राप्त सुझावहरु

४.४.३ वि.नि. तथा स्रोतव्यक्तिबाट प्राप्त सुझावहरु

परिच्छेद : पाँच

प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझावहरू

५.१ अध्ययनको प्राप्ति	३८
५.२ अध्ययनको निष्कर्ष	४१
५.३ अध्ययनको सुझावहरू	४३
सन्दर्भग्रन्थसूची	४५
अनुसूचीहरू	I-IX

तालिका सूची

तालिकाः १	नमुना विद्यालयको आकार	१२
तालिका : २	पाठ्यक्रमले तोकेको मापदण्ड प्रयोगको अवस्था	१५
तालिकाः ३	मूल्याङ्कनमा कार्यसञ्चयिकाको प्रयोगको अवस्था	१६
तालिकाः ४	सिकाई उपलब्धि वृद्धि गर्न प्रयोग गरिएका उपायहरूको अवस्था	१७
तालिकाः ५	विद्यार्थीको श्रेणी विभाजनको तरिका	१८
तालिकाः ६	कार्यसञ्चयिकामा समेटिनु पर्ने पक्षहरू प्रयोगको अवस्था	१९
तालिकाः ७	कक्षा उकास्ने मापदण्ड प्रयोगको अवस्था	२०
तालिकाः ८	नमुना विद्यालयको विद्यार्थी विवरण (कक्षा १-३) २०६६	२२
तालिकाः ९	नमुना विद्यालयको विगत ३ वर्ष भर्ना र उही कक्षा दोहोऱ्याउने सङ्ख्या	२३
तालिकाः १०	विगत ३ वर्षको कक्षा छोड्ने दर (कक्षा १-३)	२३
तालिकाः ११	विगत ३ वर्षको विद्यार्थी उतीर्णदर (कक्षा १-३)	२४
तालिका : १२	बालमैत्रि विद्यालय कार्यक्रमका सूचकहरूको स्थिति	२६
तालिका : १३	कक्षागत र विषयगत सिकाई उपलब्धि, २०६४	२७
तालिका : १४	कक्षागत र विषयगत सिकाई उपलब्धि, २०६५	२७
तालिका : १५	कक्षागत र विषयगत सिकाई उपलब्धि, २०६६	२८
तालिका : १६	नमूना विद्यालयको कक्षागत विद्यार्थी सङ्ख्या, २०६६	३१
तालिका : १७	नमूना विद्यालयको प्राथमिक तहमा शिक्षक सङ्ख्या र तालिम विवरण	३१
तालिका : १८	शिक्षक-विद्यार्थी अनुपात	३२
तालिका : १९	प्रगतिविवरणको सूचना सम्बन्धी जानकारी	३३
तालिका : २०	सामाजिक व्यवहार सम्बन्धित विवरण	३३

चित्रसूची

चित्र: १	पाठ्यक्रमले तोकेको मापदण्ड प्रयोगको अवस्था	१५
चित्र: २	विगत ३ वर्षको कक्षा छोड्ने दर	२४
चित्र: ३	विगत तीन वर्षको विद्यार्थी उत्तीर्ण दर (कक्षा १-३)	२५

संक्षिप्त शब्दहरू र तिनका पूरा रुप

वि.व्य.स	: विद्यालय व्यवस्थापन समिति
वि.नि.	: विद्यालय निरीक्षक
प्र.अ	: प्रधानाध्यापक
प्रा.वि	: प्राथमिक विद्यालय
नि.मा.वि	: निम्न माध्यमिक विद्यालय
मा.वि	: माध्यमिक विद्यालय
पा.बि.के	: पाठ्यक्रम विकास केन्द्र
जि.शि.का	: जिल्ला शिक्षा कार्यालय